

POJAVNE OBLIKE MEMORIJE IN SPOMINA V LITERARNIH DELIH PREŽIHOVEGA VORANCA¹

Prežihov Voranc je avtor, ki je v svojih pripovedih, reportažah in potopisih v velikem obsegu in na različnih (med)besedilnih ravneh tematiziral memorijo in spomin. Na podlagi koncepta kolektivne memorije Jana Assmanna in aktualnih preučevanj o uporabnosti koncepta za literarnozgodovinsko metodologijo razprava ob selektivnih primerih obravnava različne funkcije teh tematizacij, zlasti rabo mnemotopov in telesa kot »mesta« kolektivne identitete. Pri tem je poudarjen vidik komunikativne memorije in vezanosti avtorja na regionalno kulturo spominjanja, ki pride jasno do izraza v kronotopu poti in v snoveh, ki jih avtor (kot da) prejema iz ustnega pripovedovanja ljudi.

Ključne besede: kolektivna memorija, kultura spominjanja, literatura, žanri, mnemotopi, telo

V zadnjih dvajsetih letih se je uveljavil koncept kolektivne memorije kot nova paradigma kulturnih ved. Izhodišče zanj je bil koncept kolektivne memorije (*la mémoire collective*) francoskega sociologa Maurica Halbwachsa, ki je že v dvajsetih letih preteklega stoletja govoril o »družbenih okvirih memorij« (Halbwachs 1952; Halbwachs 2001). Individualni spomin je obravnaval kot socialni konstrukt. Kolektivna memorija se pokaže kot proizvod »govorne in simbolne interakcije, ki jo ponotranjajo posamezniki« (Juvan 2005: 385), to pa jo ločuje od zgodovine kot pomnilnika tega, česar se ljudi ne spominjajo (več).²

¹ Odprto vprašanje, ki se nanaša na terminološko diferenciranje med »memorijo« in »spominom« in s katerim so se doslej ukvarjali predvsem slovenski sociologi in socialni antropologi, ni tema tega prispevka, opozarjam pa na razprave Taje Kramberger, Marije Jurić Pahor in Samuela Friškiča (Kramberger 2001; Jurić Pahor 2007; Friškič 2008).

² Jan Assmann poudarja, da za Halbwachsa čista dejstva spomina oziroma memorije ali pristne slike preteklosti ne obstajajo, ker se le-te z vidika sedanjosti izkrivljajo; obstajajo le rekonstrukcije za Halbwachsa fiksnih točk v preteklosti za memorijo sploh ni, zgodovinskih dogodkov v preteklosti se ne spominjamo, temveč smo se jih naučili (Assmann 2005: 75).

Do poskusov rekonstrukcije kolektivnih identitet je prišlo v okviru francoske nove zgodovine (*nouvelle histoire*), ko so v zgodovinskih študijah uveljavili raziskovanje kolektivne memorije.³

V osemdesetih letih je nemški egiptolog Jan Assmann uvrstil Halbwachsovo kolektivno memorijo v razširjeni koncept, ki diferencira komunikativno in kulturno memorijo. Medtem ko se komunikativna memorija (ki v bistvu ustreza Halbwachsovi kolektivni memoriji) nanaša na vsakdanje okolje in na bližjo preteklost, tj. na »pominski prostor« (*Erinnerungsraum*), ki obsega kake tri generacije oziroma osemdeset let, je kulturna memorija usmerjena v »fiksne točke« v daljši preteklosti, na katero se opira zavest o enotnosti in svojstvenosti neke skupine; preteklost pa se ne ohranja kot taka, ampak v simbolnih podobah, mitih, obredih in besedilih, na katere se kulturna memorija navezuje (Assmann 1988: 15; Assmann 1992: 52). Nosilci kulturne memorije so specializirani nosilci tradicije in védenj, medtem ko so nosilci komunikativne memorije »nespecifični pričevalci« kake memorijske skupnosti (Assmann 1992: 50–56).

Medtem ko je literatura v bistvu od začetka bila predmet raziskovanja kulturne memorije, je šele v zadnjih letih prišlo do sistematičnega preučevanja uporabnosti koncepta za literarne vede (Erll in Nünning 2005b: 185–186). Med metodološkimi uvodi bi omenil pregledni članek *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft* Astrid Erll in Ansgarja Nünninga (2003) in istoimenski zbornik, ki nudi vzorčne aplikacije teoretskih in metodičnih predpostavk (Erll in Nünning 2005a). V slovenski strokovni publicistiki je Marko Juvan v članku *Kulturni spomin in literatura* prispeval prvi teoretski pregled, v katerem je tudi skiciral uporabnost koncepta kulturne memorije v literarnozgodovinski metodologiji (Juvan 2005).

Če povzamemo omenjene preglede, se izluščijo naslednja raziskovalna področja:

1. medbesedilnost kot »memorija« literature (Erll in Nünning 2003: 5–10; Juvan 2005: 392–397);
2. žanri kot »mesta« kulturne memorije (Erll in Nünning 2003: 10–14; Juvan 2005: 395–396);⁴
3. kanon in literarna veda kot institucionalizirana memorija (Erll in Nünning 2003: 14–16; Juvan 2005: 390–392);
4. literarno besedilo kot »mimesis«, kot uprizoritev in simulaker memorije (Erll in Nünning 2003: 16–19; Juvan 2005: 389–390).

Pri uprizoritvi spomina oziroma memorije (*mimesis*) ne kaže misliti na upodabljanje zunajliterarne resničnosti v literarnem delu, temveč na literarno

³ Samuel Friškič kot značilne in izstopajoče primere navaja Nathana Wachtela: *La vision des vaincus* (1971) o kolektivni memoriji in reprezentaciji španske osvojitve v 16. stoletju pri perujskih domorodcih in Evropejcih ter tri zvezke obsegajočo zbirko *Les lieux de mémoire* (1984–1992), ki jo je izdal Pierre Nora (Friškič 2008: 86).

⁴ O memorijski funkciji in kanonizaciji žanra v literarnem sistemu, o medsebojnem delovanju kanonizacijskih procesov in kolektivnih mentalitet piše Marko Juvan ob primeru slovenskega soneta (Juvan 2006: 286–293).

oblikovanje kot aktiven, konstruktiven proces, v katerem se resničnost ustvarja (*poiesis*) in »ikonično bogati« (Erl in Nünning 2003: 16–17)⁵. Marko Juvan poudarja, da je literarni diskurz kot simulaker delovanja memorije sploh »odličen medij in repozitorij kulturnega spomina«, tako da se »na literarna dela /.../ lahko oprejo znanstvene in filozofske koncepcije spomina, vse do najnovejših dognanj nevrologije in kognitivne znanosti« (Juvan 2005: 389). V zvezi z memorijo in s spominom kot konstruktom opozarja Marija Jurić Pahor na predpostavke socialnega konstrukcionizma. Potemtakem je razumeti spomin ne zgolj kot kognitivno operacijo, temveč kot »proces, ki je neločljivo povezan z narativnostjo spominjanja« (Jurić Pahor 2007: 209). To pa ima posledice tudi za spominke literarne žanre, ker je tudi diskurz avtobiografije s svojim stremljenjem po organiziranju spominov v konsistentno in smiselno enoto vpet v Ricoeurjevo »narativno identiteto« (prav tam: 209).⁶

Močno pa se je poudarjala v strokovni literaturi tudi vloga literature v zgodovinskih kulturah spominjanja (Erl in Nünning 2003: 19–21; Erl 2003; Erl 2005; Erl in Nünning 2005b). Povezanost literature z družbenimi diskurzi o memoriji igra zlasti po izkušnji holokavsta zelo pomembno vlogo v današnjih kulturah spominjanja. Pri tem literatura s svojimi tehnikami oblikovanja zavesti artikulira to, kar v drugih diskurzih ni ali ne more biti artikulirano (Erl in Nünning 2005b: 188, 197–198, 201). S pogledom na Norajev koncept *lieux de mémoire* se izkažeta »semantizacija prostora in predmetov« ter uprizoritev prostora kot »medij ali predmet kolektivne memorije« v literarnih besedilih (Erl in Nünning 2005b: 203–204) kot ploden pristop pri raziskovanju povezav med literaturo in kulturo spominjanja.

Ta vidik je pomemben tudi v delu Prežihovega Voranca. Zato bo prikaz, kako se različne *tematizacije* memorije in spomina navezujejo na specifični kronotop, osredotočen na manifestacije kulture spominjanja v Vorančevem literarnem diskurzu. Ker pa v bistvu gre za vprašanje, ki zadeva celotno Vorančevo zbrano delo in ki zahteva odgovor na različnih ravneh,⁷ bo ta prikaz neizogibno zelo selektiven, lahko pa služi kot pobuda za poglobljene analize v nakazani smeri. Opiram se zlasti na besedila, ki so tematsko vezana na Koroško, saj bo iz avtorjevega intimnega poznavanja topografskih, etnoloških, socialnih, časovnih

⁵ Avtorja kot glavno referenco navajata prvi zvezek nemškega prevoda Paula Ricoeurja: *Temps et récit* (1983) (Ricoeur 1988).

⁶ »Bolj ko je zgodba strukturirana, bolj se zdi osmišljena in konsistentna. In zdi se, da ima ta težnja po strukturaciji svojo skupno korenino v biti sami, v težnji po (pre)živetju« (Jurić Pahor 2007: 209). Da so narativi in žanri, v katerih se narativi uresničujejo, ključnega pomena pri oblikovanju individualne in kolektivne identitete, je Hayden White v svoji knjigi *Metahistory* (1973) dokazal ob zgodovinospisju in njegovi podvrženosti poetološkemu kriterijem, kot jih najdemo v žanrskih vzorcih romance, tragedije, komedije in satire (Erl in Nünning 2003: 13).

⁷ V svoji knjigi *Funktionsgeschichte* (2000) razlikuje Roy Sommer ob razmerju med fikcionalnim pripovednim besedilom in kulturo spominjanja naslednje kategorije: avtorska intencija (vloga, ki pripada avtorju v danem kulturnem kontekstu), funkcijski potencial (učinkovanje uporabljenih narativnih strategij), zgodovinsko učinkovanje (kulturna raba literarnega besedila) in retrospektivno pripisovanje funkcije (literarna zgodovina) (povzeto po Erl in Nünning 2005: 190–192).

in življenjskih danosti nasploh najlažje izluščiti tiste pojave, ki usmerjajo pogled na vprašanja kulturne memorije in kolektivne identitete. Obravnavana besedila so večinoma zbrana v tretjem in devetem zvezku *Zbranih del* in se nanašajo na narodnoosvobodilni boj in izkušnjo taborišča (zlasti na zbirko *Naši mejniki*), reportaže in potopise (*Če Zila noj Drava nazaj potačo*, *Gospodstvo polje*, *Ljudska oblast v Libeličah*), spomine iz otroštva (*Solzice*) in druge spominske zapise (*Svinja*, *Listnica uredništva*). Ob tem se bom dotaknil še nekaterih zanimivih pojavov v noveli *Samorastniki*. Na koncu se bom na kratko lotil tudi pojava telesa kot posebnega »mesta« kolektivne identitete (Pezdirc Bartol 2009).⁸

Prežihov Voranc je avtor, ki sodi v kanon slovenske nacionalne literature, katerega recepcija na regionalni ravni (in še zlasti pri koroških Slovencih v Avstriji) kaže svoje posebnosti. Kot vrhunski avtor, kot politični avtor, kot avtor, ki je aktivno posegel v kulturo spominjanja, in ne nazadnje kot avtor, ki je sam predmet regionalne kulture spominjanja, pripada Prežihov Voranc zelo različnim, deloma že preživetim okvirom recepcije. Memorija in spomin sta v njegovem delu tematizirana na različnih ravneh. Žanr leposlovne avtobiografije je Voranc uresničil zlasti v zbirki *Solzice* (1949). Spomini na otroštvo priključijo svet, ki ga dejansko ni več, vendar je reprezentiran v kolektivni (komunikativni) memoriji. V njej niso literarno predelani le lastni spomini, temveč je uprizorjena pokrajina mladosti, na katero je otrok empatično navezan. Ideološke prvine stopajo v ozadje, so bolj implicitne, avtor premešča anticipacijo boljše prihodnosti v nejasno upanje otroka, čeprav v pripovedi *Prvi maj* tematizira tudi soočanje kmečkega pobiča z razredno zavednimi delavci (Prežih ZD 3 1971: 371–380). Z recepcijskega vidika je treba upoštevati dvojni značaj *Solzic*: na eni strani so zbirka, ki ima svoj pomen v slovenski literarni zgodovini; na drugi strani pa so kulturni tekst, ki je inventariziran pod kulturno dediščino.⁹ Tradicija ga interpretira v smislu nadčasovne kulturne kontinuitete in ga proslavlja kot osmišljujoče branje (medtem ko se družbeno védenje o osnovnih družbenih procesih opisanega obdobja hkrati vse bolj umika iz komunikativne memorije v zgodovino). Literarno besedilo kot predmet literarne zgodovine pa po drugi strani dopušča le rekonstrukcijo svoje memorijske semantike.

Med žanre, ki imajo izrazito memorijsko razsežnost, sodijo tudi Vorančeve reportaže in potopisi.¹⁰ Že potovanje samo se lahko ima za mnemotehnični

⁸ Za uvod in poglobitev v omenjeno tematiko gl. Öhlschläger in Wiens 1997; Assmann 1999a in b; Assmann 2000; Jurić Pahor 2000; Pethes in Ruchatz 2001; Frei Gerlach 2003; Assmann 2005; Bannasch in Butzer 2007; Jurić Pahor 2008.

⁹ Po Aleidi Assmann je kulturni tekst nekaj povsem drugega kot literarni, čeprav gre lahko za eno in isto besedilo; kulturni tekst »stoji v zaprtem obzorju tradicije« in je predmet brezčasnega občudovanja, medtem ko se recepcija literarnega teksta spreminja in je tekst vedno znova predmet interpretacije. Zaradi različnih, izključujočih se recepcijskih okvirov je prepuščeno odločitvi kolektiva oziroma posameznika, ali pripisuje določenemu besedilu status literarnega ali kulturnega teksta (Assmann 1995: 234, 241–243; Ertl in Nünning 2003: 19).

¹⁰ Miran Štuhec je v svoji razpravi *Indicijski status Vorančevih potopisov* opozoril na »povezovanje resničnosti in fikcije v potopisno zgodbo, nastalo z namenom oblikovati tako podobo življenja, ki bo

postopek in potopisi igrajo markantno vlogo tako v zgodovini različnih literatur kakor v kulturni memoriji (Erl in Nünning 2003: 10–14). Na tematski in motivni ravni je zanimivo, kako avtor izbira in literarno izrablja mnemotop. Poleg lastnih spominov igrajo v teh besedilih spomini drugih ljudi eminentno vlogo. Posebno nazorna je v tem oziru literarna reportaža *Če Zila noj Drava nazaj potačo* (1930),¹¹ v kateri se v nakazanih intervjujskih situacijah prenaša vrsta socialnozgodovinskih podatkov skozi ustno pričevanje (*oral history*). Drug očitni namen tega besedila je navezava na kulturo spominjanja. Že naslov tematizira dva za kolektivno identiteto koroških Slovencev središčna mnemotopa. Reporter pripovedovalec hodi po vaseh ob Vrbskem jezeru, ki so izpostavljene pomčevanju, in se pogovarja z ljudmi. Literarno mitiziranje davnih časov – »zvonovi« pogreznjenega mesta, ki jih ni slišati več sredi »orkan[a] letovišnega vrvenja« ob jezeru, pač pa še vedno v »hribih« v (severozahodni) okolici (Prežih ZD 9 1973: 7) – priključuje staro, vendar trgajočo se kontinuiteto slovenskega prebivalstva, katerega žive pričevalce predstavljajo intervjuvanci. V besedah »Kuhler[ja] na Kostanjah«: »kar stari ljudje pomnijo, se narodna meja z vrha Osojščice ni premaknila« (16) je komunikativna memorija Slovencev na avstrijskem Koroškem neposredno prisotna.

Izrazito povezovalno funkcijo opravljajo mnemotopi v pripovedi *Svinja* (1948), ki jo je Voranc prvotno nameraval uvrstiti v zbirko *Solzice* (Prežih ZD 3 1971: 580). Ta pripoved, ki pokriva obdobje pet desetletij, zasnuje pravo mnemonsko topografijo Koroške in je sploh nabita s spominskimi oziroma memorijski motivi: oče je »prvi učitelj zemljepisa« (Prežih ZD 3 1971: 271), ki otroku razlaga svet do obzorja. Bližnji hribi in gore so oznanjevalci vremena, otrok se uči iz očetovega preklinjanja, kaj pomenijo posebni vremenski znaki. Državne meje še ni, Podjuna je še del ožje domovine, oznanjevalci narodnostne meje pa so gore na severnem obzorju: za Svinjo in Golico, »me je podučil oče«, živijo Nemci (273). Sledi skok v pripovedovanju kakih dvajset let naprej v čas po koroškem plebiscitu: Svinja je postala del sosednje države, toda »ta delitev gorá in dobrav se je zgodila le na zemljevidu, v srcih velike večine ljudi /.../ ni bila nikoli priznana« (278). Še dobrih dvajset let pozneje, za časa oboroženega odpora proti nacizmu, pa postaneta Svinja in Golica simbola obnovljene celovitosti domovine. Zelo zgovorno je, da so gore poosebljene in da jim pripovedovalec pripiše lasten spomin. Na koncu pripovedi, ko izmenjajo gore takole čez mejo imena padlih partizanov, Svinja med drugim pove Peci: »Ne žaluj za njim, tega [fanta, E. K.] ti ne bom nikoli pozabila« (285). Alegorični pokrajini sta tako rekoč enotni v kulturi spominjanja in v soustvarjanju novega narativa, s katerim se obnavlja in potrjuje živa vez med obema deloma Koroške.

predvsem jasno kazala socialne in nacionalne razsežnosti, v katerih so živeli Korošci oziroma Slovenci« (Štuhec 1993: 97). Tako je v daljši »potopis« *Gospovetsko polje* vrinjena avktorialnoprivedna zgodba o hoji pripovedovalčeve žene z dvema hčerkama prek Pece, Štuhec pa navaja še druge primere za kršitev »pričakovane vednostne omejenosti« prvoosebnega pripovedovalca (Štuhec 1993: 91–92).

¹¹ Kot Vorančeva prva natisnjena »potopisna« reportaža (Drago Druškovič) je izšla leta 1930 v *Slovincu* (Prežih ZD 9 1973: 607, 636), tik po vojni pa je bila ponatisnjena v zbirki *Od Kotelj do Belih vod* (1945).

Pripovedovanje drugih ljudi in kronotop poti sta uresničena na motivni ravni v večjem številu Vorančevih pripovedi. *Nebeški sejem* (1940/1941) je spominska pripoved o romanjih otroka z materjo čez štajersko mejo (Prežih ZD 9 1973: 69–82). Božja pot, ki tvori formalno in pomensko središče tega besedila, se nam razkrije kot pravo mnemotehnično potovanje: mati namreč pozna vsako hišo na poti in radovedni sin, ki mater sprti sprašuje, dobiva v odgovor imena in zgodbe. Ta »potopis« predpostavlja obliko tradicionalne didaktike, ki temelji na ustnem pripovedovanju.

Pokopališča, grobišča so pomembna mesta kulturne memorije in klasična (literarna) prizorišča spominjanja (prim. Pethes in Ruchatz 2001: 185–186; Hillebrand 2001). V razmerah nacionalnega konflikta in zatiranja pa so tudi mejniki kolektivne identitete. Taki so grobovi, ki jih obišče pripovedovalec v reportaži *Če Zila noj Drava nazaj potačo*, prijateljev grob, »grob Drabosnjakov« itd. (Prežih ZD 9 1973: 13–19). Zelo zanimiv je primer navidezne »obsodbe memorije« (*damnatio memoriae*), ko domačalski »župnik in padar« Marašek razlaga, zakaj na pokopališču ni nagrobnika za dekana Schaubacha:

Ko sem prišel v Domačale, sem skušal med farani zbrati vsaj za križ, ali dobil sem komaj 26 šilingov. Schaubach je imel tako hudo kuharico, da se je zamerila vsem faranom, in zato nima niti križa na grobu. (Prežih ZD 9 1973: 17.)

Pokopališča so del mnemonske topografije obmejnih krajev, kot beremo v besedilu *Ljudska oblast v Libeličah* (1946):

Iz Mežiške doline so včasih nosili mrliče pokopavat v Libeliče in so pogrebci vedno počivali na Strojni. To je bilo v časih, ko še ni bilo ne fašistov, ne partizanov, ne okupatorjev. Tedaj še ljudske oblasti ni bilo. (Prežih ZD 9 1973: 415.)

Ne nazadnje pa so se kraji umorov med drugo svetovno vojno vpisali v topografsko mnemoniko. Tako je postala Sabodinova kmetija v Libeličah partizanska postojanka, ki so jo Nemci požgali in domačine zmetali v ogenj, »neminljiv spomenik v naši osvobodilni borbi« (416), je pa tudi šifra za kolektivne travmatične izkušnje in del specifične kulture spominanja.¹²

Že ob navedenih primerih postane jasno, v kakšni meri Prežih prispeva k memorijskim diskurzom, ki presegajo zgolj literarno medbesedilnost. Osrednjeslovenski literarni javnosti se lahko interpretira njegovo afirmativno stališče do simbolne narodne (vseslovenske) lasti (»dežela Drabosnjakova«, »dežela Miklove Zale«, Prežih ZD 9 1973: 17, 18). S koroškim bralcem pa komunicira Voranc drugače, saj si delita isto podatkovno bazo in isto ustno tradirano lokalno znanje. Ta navezanost na regionalno kulturo spominjanja pride jasno do izraza tudi v Vorančevi literarni praksi po drugi svetovni vojni. Ob

¹² Za avstrijsko Koroško prim. Peršmanovo kmetijo, danes kraj spomina in muzej antifašističnega odpora na Koroškem (prim. tudi Rettl 2006).

zbiranju gradiva za pripovedi o partizanski vojni v ožji koroški domovini, kot so bile objavljene v zbirki *Naši mejniki* (1946 – tudi mejnik je mnemonični znak), je bil avtor namreč odvisen od informantov, ki so dogodke doživeli od blizu.¹³ Ustna pripovedovanja so dala faktično podlago za bolj ali manj fiktivne zgodbe. Navedena lastna in hišna imena ter dogodki se nanašajo na konkretne osebe in kraje in so del mnemonske topografije Mežiške doline z mnemotopi borbe, trpljenja, smrti, junaštva in zmage.

V opombah k *Zbranemu delu* so pojasnjena številna hišna imena, ki jih je Voranc uporabil v svojih besedilih, ali imena konkretnih prebivalcev Mežiške doline, ki jih je avtor do razpoznavnosti opisal. Konkretni so tudi podatki o materialni kulturi (imena orodij, uporabni predmeti), o bajkah, mitih, šegah, praznoverju, o bralni kulturi,¹⁴ o jezikovnih posebnostih itd. (Druškovič 1995: 128–130).¹⁵ V noveli *Samorastniki*, ki je zgrajena kot »novela v noveli«, pripoveduje stara žena dvema popotnikoma (spet kronotop poti!) zgodbo svoje družine in pri tem posreduje tudi realije iz pretekle dobe, na primer o pravnih in kaznovanjskih praksah, ki so že na tem, da se umaknejo iz komunikativne memorije v zgodovino.

To besedilo tudi predočuje vlogo telesa kot »mesta« kolektivne memorije. Telesno kaznovanje (prim. Pethes in Ruchatz 2001: 565–566). ima značaj mnemotehničnega dejanja ali uprizoritve: kaznovani in/ali gledalci naj si zapomnijo strah, ki so mu izpostavljeni tisti, ki ne ubogajo. Temu služijo tudi brazgotine, ki jih kazen utegne zapustiti (npr. ožgane dlani v noveli *Samorastniki*). Včasih opisuje Voranc nečloveško ravnanje z otrokom, ki zapušča trajne psihične in fizične sledi (npr. Dihurjeva božjast v noveli *Boj na požiravniku*).¹⁶ Vsakdanje »batine«, ki jih otrok požira v vzgojne namene, pa se večinoma omenjajo le mimogrede. V tej luči je zanimivo, da oče v pripovedi *Svinja* otroku sosednji narod opiše z besedami: »Nemci tepejo«, in tako so »govorili tudi še nekateri drugi stari ljudje« (Prežih ZD 3 1971: 274). S to trditvijo, ki jo ima pripovedovalec za predsodek, ki izvira iz časov bavarske in frankovske kolonizacije Karantanije, so očitno mislili na pretepanje odraslih. Po izkušnji nacističnega nasilja pa pripovedovalec priznava, da ne pozna evropskega naroda, »ki bi za pretepanje svojih soljudi imel tako proste roke, kakor jih ima nemški narod« (274–275).

Opaziti je, da Voranc v različnih besedilih zelo drastično in v podrobnostih opisuje metodično mučenje ali perverzno ravnanje z žrtvami.¹⁷ Ta pojav je

¹³ Po informaciji Draga Druškoviča je imel eden Vorančevih informantov (Beno Kotnik) partizansko ime Hostnik – izraz za partizana, ki ga Voranc pogosto uporablja (Prežih ZD 3 1971: 581).

¹⁴ Tako na primer podatek, da so naročniki Vydrove žitne kave iz Prage prejeli tudi *Domačega prijatelja*, gl. *Listnica uredništva* (Prežih ZD 9 1973: 524–532).

¹⁵ Omembe vredna je memorijska projekcija »vsi Libeličani so prepričani, da izhaja Titov rod iz njihove tihe vasi ob Dravi« (Prežih ZD 9 1973: 420), ki jo je verjetno treba ovrednotiti kot folklorni element.

¹⁶ Ob Dihurjevi nasilnosti Voranc tematizira tudi fenomen transgeneracijske transmisije, prim. Pethes in Ruchatz 2001: 592–594; v zvezi s travmatiziranimi iz časa fašizma gl. Jurić Pahor 2004.

¹⁷ France Bernik ob pripovedi *Zadnji Volodej* ugotavlja, da se opisano trpinčenje po perverzности »lahko primerja samo še z najbolj iznajdljivimi metodami srednjeveške torture« (Bernik 1999: 257).

z literarnozgodovinskega vidika v tesni povezavi z grotesko pri Prežihovem Vorancu,¹⁸ ima pa tudi povezovalno funkcijo v kolektivni memoriji (skupno trpljenje) in ne nazadnje predhodnike v folklorni tradiciji (npr. v pasijonskih igrah).¹⁹ Nazoren primer perversnosti, »ki ga ljudje še dolgo niso mogli pozabiti« (Prežih 1983: 187), je prikaz kaznovanjskega postopka z izrazito spolno konotacijo v noveli *Samorastniki*. Ko naj bi se začelo pretepanje Mete (»ki je ležala stegnjena pred njimi«), se navzoči mogotci zagledajo v njeno golo zadnjico, češ da lepše še niso videli (187). Spolno konotiran je tudi sadizem nemškega vojaka v pripovedi *Stari grad*, ki muči nosečo žensko do smrti, pri tem ji trga obleke, vidijo se gole prsi, stegna itd. (Prežih ZD 3 1971: 31).

Telo, zreducirano na temeljne funkcije, je pravi protagonist pripovedi iz taborišča Mauthausen *Koliko jih je danes*. Glede na kolektivno izkušnjo uničevalnih taborišč lahko domnevamo, da je literatura prišla do meje izrekljivosti. To se tudi odraža v prevladajočem sarkastičnem tonu pripovedi (»Tisti, ki smo še hodili po nogah, nismo več bili ljudje, ampak živali«, Prežih ZD 3 1971: 128) in v karnevaleskem razpoloženju, ki ga v tem besedilu vseskozi lahko jemljemo dobesedno. Oboje zakriva afekte, o katerih skoraj ni mogoče ugibati. Skrajno grotesken je prizor, ko zaporniki, ki nosijo mrlične na kup (in v zameno dobivajo čorbe umrlih), po opravljenem delu posedajo pred takim kupom in se pogovorajajo. Ko se eden od mrličev proti pričakovanju spet začne premikati, ga nagovarjajo, naj obleži, saj tako nima smisla (133). Besedilo, ki odkrito govori o razčlovečenju žrtev, v povojnih razmerah ni moglo izpolnjevati naloge junaškega spominanja.²⁰ Šokantno osebno pričanje pa vendar zadeva izkušnje, ki so se globoko vpisale v kolektivno memorijo Slovencev in ki so po vojni še enkrat in v prav konkretnem smislu utegnile biti nevarne. V medbesedilnem oziru pa v tem primeru gre za opis pekla, ki mu je treba določiti mesto v svetovni literarni zgodovini.

Viri in literatura

Assmann, Aleida, 1995: Was sind kulturelle Texte? Poltermann, Andreas (ur.): *Literaturkanon – Medienereignis – Kultureller Text. Formen interkultureller Kommunikation und Übersetzung*. Berlin: Schmidt (Göttinger Beiträge zur Internationalen Übersetzungsforschung 10). 232–244.

Assmann, Aleida, 1999a: *Erinnerungsräume*. München: Beck (C. H. Beck Kulturwissenschaft).

Assmann, Aleida, 1999b: Trauma des Krieges und Literatur. Bronfen, Elisabeth (ur.): *Trauma. Zwischen Psychoanalyse und kulturellem Deutungsmuster*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau (Literatur – Kultur – Geschlecht. Kleine Reihe 14). 95–116

¹⁸ O groteski gl. Zadavec 1974; Skaza 1982.

¹⁹ K obravnavi poznosrednjeveške pasijonske igre z ozirom na telo kot medij kulturne memorije prim. Müller 1997.

²⁰ K pojmom junaške in nejunaške memorije prim. Assmann 1999a: 258–264.

Assmann, Jan, 1988: Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. Assmann, Jan, in Hölscher, Tonio (ur.): *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp (suhrkamp taschenbuch wissenschaft 724).

Assmann, Jan, 1992: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.

Assmann, Jan, 1995: Kulturelle Texte im Spannungsfeld von Mündlichkeit und Schriftlichkeit. Poltermann, Andreas (ur.): *Literaturkanon – Medienereignis – Kultureller Text. Formen interkultureller Kommunikation und Übersetzung*. Berlin: Schmidt (Göttinger Beiträge zur Internationalen Übersetzungsforschung 10). 270–292.

Assmann, Jan, 2000: *Körper und Schrift als Gedächtnisspeicher. Vom kommunikativen zum kulturellen Gedächtnis*. Csaky, Moritz, in Stachel, Peter (ur.): *Speicher des Gedächtnisses. Bibliotheken, Museen, Archive. I*. Wien: Passagen. 199–213.

Assmann, Jan, 2005: Das kollektive Gedächtnis zwischen Körper und Schrift. Zur Gedächtnistheorie von Maurice Halbwachs. Krapoth, Hermann, in Laborde, Denis (ur.): *Erinnerung und Gesellschaft. Mémoire et Société. Hommage à Maurice Halbwachs (1877–1945)*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. 65–83.

Bannasch, Bettina, in Butzer, Günter (ur.), 2007: *Übung und Affekt. Formen des Körpergedächtnisses*. Berlin, New York: de Gruyter (Media an cultural memory 6).

Bernik, France (ur.), 1999: Prežihova proza na temo druge svetovne vojne. *Obzorja slovenske književnosti*. Ljubljana: Slovenska matica. 250–259.

Druškovič, Drago, 1995: O etnografskih sestavinah Prežihove proze. *Traditiones* 24. 125–131.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1971: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Tretja knjiga*. Ljubljana: DZS.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1973: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Deveta knjiga*. Ljubljana: DZS.

Erl, Astrid, 2003: Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Nünning, Ansgar, in Nünning, Vera (ur.): *Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven*. Stuttgart, Weimar: Metzler. 156–185.

Erl, Astrid, 2005: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. Stuttgart, Weimar: Metzler.

Erl, Astrid, in Nünning, Ansgar, 2003: Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft. Ein Überblick. Erl, Astrid, Gymnich, Marion, in Nünning, Ansgar (ur.): *Literatur – Erinnerung – Identität*. Trier: WVT (ELCH 11). 3–27.

Erl, Astrid, in Nünning, Ansgar (ur.), 2005a: *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft. Theoretische Grundlegung und Anwendungsperspektiven*. Berlin, New York: de Gruyter (Media and cultural memory 2). 249–276.

Erl, Astrid, in Nünning, Ansgar, 2005b: *Literatur und Erinnerungskultur*. Oesterle, Günter (ur.): *Erinnerung, Gedächtnis, Wissen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (Formen der Erinnerung 26). 185–210.

Frei Gerlach, Franziska, Kreis-Schinck, Annette, Opitz, Claudia, in Ziegler, Béatrice (ur.), 2003: *Körperkonzepte/Concepts du corps. Interdisziplinäre Studien zur Geschlechterforschung/Contributions aus études genre interdisciplinaires*. Münster, New York, München: Waxmann. 89–99.

Friškič, Samuel, 2008: Zakaj kolektivna memorija ni kolektivni spomin? Uvod v raziskave kolektivne memorije, slovenske prevodne zagate in razlike med deskriptivno in konceptno elaboracijo znanstvenega polja. *Monitor ZSA* 10/1–2. 83–106.

Halbwachs, Maurice, 1952: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France.

Halbwachs, Maurice, 2001: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Hillebrand, Anne-Katrin, 2001: *Erinnerung und Raum. Friedhöfe und Museen in der Literatur*. Würzburg: Königshausen in Neumann (Epistemata. Würzburger Wissenschaftliche Schriften 341).

Jurić Pahor, Marija, 2000: *Narod, identiteta, spol*. Trst: ZTT=EST (Knjižna zbirka Smeri).

Jurić Pahor, Marija, 2004: Neizgubljeni čas. Travma fašizma in nacionalsocializma v luči nuje po »obdobju latence« in transgeneracijske transmisije. *Razprave in gradivo* 44. 38–64.

Jurić Pahor, Marija, 2007: Memorija in/ali spomin? Raziskovalni trendi in pojmovne zagate. *Razprave in gradivo* 53–54. 204–228.

Jurić Pahor, Marija, 2008: O nuji, pripovedovati o Auschwitzu. Narativnost spominjanja in geno-tekst simbolizacije. *Razprave in gradivo* 56–57. 7–33.

Juvan, Marko, 2005: Kulturni spomin in literatura. *Slavistična revija* 53/3. 379–400.

Juvan, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo (Zbirka Novi pristopi).

Kramberger, Taja, 2001: Maurice Halbwachs in družbeni okviri kolektivne memorije. Halbwachs, Maurice: *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia humanitatis. 211–258.

Müller, Jan Dirk 1997: Das Gedächtnis des gemarteten Körpers im spätmittelalterlichen Passionsspiel. Öhlschläger, Claudia in Wiens, Birgit (ur.): *Körper – Gedächtnis – Schrift. Der Körper als Medium kultureller Erinnerung*. Berlin: Schmidt (Geschlechterdifferenz und Literatur 7). 75–92.

Öhlschläger, Claudia, in Wiens, Birgit (ur.), 1997: *Körper – Gedächtnis – Schrift. Der Körper als Medium kultureller Erinnerung*. Berlin: Schmidt (Geschlechterdifferenz und Literatur 7). 9–22.

Pethes, Nicolas, in Ruchatz, Jens (ur.), 2001: *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Hamburg: Rowohlt (rowohlts enzyklopädie).

Pezdirč Bartol, Mateja (ur.) 2009: Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 45. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Prežihov Voranc, 1983: *Samorastniki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rettl, Liza, 2006: *PartisanInnen Denkmäler: Antifaschistische Erinnerungskultur in Kärnten*. Innsbruck, Wien: Studienverlag (Der Nationalsozialismus und seine Folgen 3).

Ricoeur, Paul, 1988: *Zeit und Erzählung. I*. München: Fink.

Skaza, Aleksander, 1982: Historičnotipološka opredelitev »groteske« v literaturi. *XVIII Seminar slovenskega jezika, literature in culture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 93–111.

Štuhec, Miran, 1993: Indicijski status Vorančevih potopisov. Mrdavšič, Janez, in Pogačnik, Jože (ur.): *Prežihov Voranc 1893–1993: zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum (Zbirka piramida 1). 85–97.

Zadavec, Franc, 1974: Groteska v Prežihovi prozi. *Slavistična revija* 22/2. 151–167.

